

УДК 94(477)(=112.2):286.12-054.62»1920/1939»

Б. В. Чирко*Академія муніципального управління, м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В НІМЕЦЬКИХ ТА МЕНОНІТСЬКИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ В 20–30-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджено особливості та соціально-господарські наслідки податкової політики Радянської влади в регіонах компактного розселення німецької етнічної групи. Основу джерельної бази публікації становлять документи державних архівів України.

Ключові слова: Радянська влада, податкова політика, податки, німецькі колонії, менонітські колонії, господарська діяльність, економічний занепад.

Рассмотрены особенности и социально-экономические последствия налоговой политики Советской власти в регионах компактного проживания немецкой этнической группы. Основу источниковедческой базы публикации составляют документы государственных архивов Украины.

Ключевые слова: Советская власть, налоговая политика, налоги, немецкие колонии, меннонитские колонии, хозяйственная деятельность, экономический упадок.

Specific features of social economic consequences of Soviet tax policy to German minority groups in Ukraine are analyzed. The documents from the State Archives of Ukraine are the sources base of the article.

Keywords: Soviet power, tax applied, German and Menonite colonies, economic activities, economic crises.

Untersucht werden Besonderheiten und sozial-ökonomische Auswirkungen der Steuerpolitik der Sowjetmacht in Regionen mit kompakter Besiedlung der deutschen ethnischen Gruppe. Die Quellengrundlage der Publikation bilden Dokumente staatlicher Archive der Ukraine.

Schlüsselbegriffe: Sowjetmacht, Steuerpolitik, Steuern, deutsche Kolonien, mennonitische Kolonien, Wirtschaftstätigkeit, ökonomischer Niedergang.

Соціально-економічна і, зокрема, податкова політика органів Радянської влади в німецьких та менонітських колоніях України знайшли своє відображення у працях вітчизняних та закордонних дослідників. Зазначені проблеми було досліджено, зокрема, в нау-

кових розробках П. В. Остапівської, М. М. Шитюка, О. І. Безпосова, Л. Д. Якубової; В. Б. Евтуха, Л. В. Яковлєвої, Б. В. Чирка, Альфреда Айсфельда [1]. Автор запропованої публікації продовжує дослідження особливостей, характеру та основних напрямків податкової політики Радянської влади в регіонах компактного проживання німецького та мепонітського населення України.

Розпорощення та значне скорочення земельних ділянок німецьких і мепонітських колоністів, нєдоліки у запровадженні землекористування та, як результат, – зменшення обсягів землекористування, скорочення кількості робочих коней й поголів'я крушної рогатої худоби, зниження обсягів виробництва, господарський занепад, а також і загальне погіршення їхнього соціального становища були пов'язані і з іншою проблемою, яка значно обмежувала господарську діяльність німецьких сільськогосподарських колоній. Масою на увазі надзвичайно високі та, в ряді випадків, пгучно завищені, в порівнянні з українськими та російськими селами, розміри оподаткування, якими обкладалися господарства німецьких та мепонітських колоністів. Відмова від продрозкладок та перехід до системи продовольчих податків, які здійснювалися в рамках запровадження нової економічної політики, не призвели до очікуваного поліпшення матеріально-господарського стану селянства. Високі розміри різноманітних форм загальнодержавного оподаткування – натуральних податків, грошових (подвірно-майновий податок, гужовий тощо), а також місцевих зборів негативно відбивалися на стані господарської діяльності колоністів. У цілому по Україні натуральний податок у 1921/22 господарському році становив 82 млн. пудів пшениці, у 1922/23 – 91 млн., а у 1923/24 зріс ще майже у два рази та досяг рівня до 178 млн. пудів [2]. З 1923/24 господарського року був введений єдиний сільськогосподарський податок (ССГП), який згодом став прогресивним, – залежно від розміру орно-посівних земельних угідь та економічної потужності селянських господарств. До того ж з 1924/25 господарського року замість натурального податку було введено виключно грошову форму оподаткування [3]. У 1925/26 році спостерігалось деяке зменшення єдиного сільськогосподарського податку. Однак послаблення податкового тягаря тривало недовго. У 1926/27 господарському році оподаткування середняцьких господарств у порівнянні з минулим роком зросло на 10–30 %, а заможних – на 80–180 % [4]. За інформацією Л. Якубової, в деяких районах України оподаткування сільськогосподарського населення зросло в три, а іноді й в чотири рази [5].

Як зазначалося, дуже високий рівень оподаткування спостерігався в німецьких та мєнопітських сільськогосподарських колоніях. Слід сказати, що, незважаючи на різкі зміни у соціальній структурі населення німецьких сільськогосподарських колоній (збільшення чисельності малоземельних та безкіпних господарств, зростання бідняцького пропарку в населених пунктах, де переважало німецьке населення), працівники земельних та податкових органів, радянських та партійних організацій продовжували розглядати німецькі колонії як центри, де панують заможні та куркульські елементи. Ставлення до німецьких колоністів як до міцних хазяїв сприяло здійсненню жорсткої податкової політики, огульному позбавленню частини німецького населення права голосу, а також застосування до нього інших форм економічного та політичного «впливу». У звіті Центрального бюро німецьких секцій (грудень 1924 року), надісланому до ЦК КП(б)У, зазначалося, що німецькі колонії Катеринославської губернії, Волині та Донбасу обкладені сільськогосподарським податком «на 2 та 3 розряди [так у документі. – Б. Ч.] вище у порівнянні з сусідніми українськими селами» [6]. Подібна оцінка стану справ у німецьких колоніях містилася також і в річному звіті про діяльність Союзу «Колоніст» (вересень 1923 – вересень 1924 року): «Колоністи без розбору були проголошені куркулями, цілі громади [сільськогосподарські, кооперативні, інші. – Б. Ч.] були позбавлені права голосу, були відлучені від участі у виборах та управлінні, над ними знущалися та глузували. По представниках місцевої влади колоністи судили про Радвладу взагалі» [7]. До того ж, як зазначалося у тому ж звіті, кооперативні організації, що були утворені німецькими колоністами, «не користуються пільгами державної кооперації, розглядаються як приватні підприємства і відповідно до цього обкладаються податками» [8].

Низький рівень розвитку кооперативного руху та завищені норми оподаткування зафіксувала також комісія ЦКНМ при ВУЦВК, яка обстежувала місця компактного проживання німецького сільськогосподарського населення Волинської та Катеринославської губерній у листопаді 1924 року. За результатами роботи комісії було прийнято документ – «Доповідь члена Центральної комісії національних меншостей при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітетові про стан роботи серед німецького населення на Волині» (12 грудня 1924 року). В документі зазначалося, що скругний господарський стан ускладнювався також й відповідною податковою політикою щодо німецьких сільськогосподарських колоній. З цього при-

воду вказувалося: «Скарги [з боку німецьких колоністів. – Б. Ч.] були такі:

По сільськогосподарському податку: колоністи не скаржаться на податок взагалі, вони чудово усвідомлюють, що держава особливо на поточний період, потребує гроші. Вони ображені тільки тим, що стоять весь час на 2 розряди [так у документі. – Б. Ч.] вище, ніж сусідні українські села, не дивлячись на однорідність господарств та врожаю... Ці пастрої характеризуються на зібраннях такими доріканнями: «Ми все одно вважаємося чужими. Ми не можемо спокійно розвивати своє господарство, якщо не завтра, то пізніше нас все одно вижнуть. Ця обставина гальмує розвиток господарства...» [9]. Як бачимо, оцінки скопомічного стапу німецьких колоній, зроблені працівниками Центральної Комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК, збігалися з оцінками результатів обстежень, проведених співробітниками Центрального бюро німецьких ескцій при ЦК КП(б)У.

Складний господарський стап колоністів та завищені норми оподаткування були, зокрема, зафіксовані під час обстежень німецьких колоній Криворізької округи Катеринославської губернії. За результатами обстежень, у доповіді завідуючого Підвідділом національних меншостей губвиконкому (25 липня 1924 року) зазначалося, що після подій Громадянської війни, нападів махновців тощо німецькі колонії району «ніяк не можуть стати на тверді ноги та вести культурне господарство» [10]. В документі підкреслювалося, що, незважаючи на те, що чверть господарств колоній залишалися безкішними та знаходилися в тяжкому господарському становищі, рівень оподаткування в них був надзвичайно високим. Завідуючий підвідділом писав: «У минулому [1923. – Б. Ч.] році податки були непосильні, наприклад, голова союзу [Шолохівського районного управління Сільськогосподарського Союзу пащадків голландських вихідців на Україні. – Б. Ч.] зібрав 200 пудів, селятин – 100 пудів, Мартенс [казначей цього ж районного управління. – Б. Ч.] зібрав 85 пудів, селятин податок – 63 пуда; клопотали, заявляли, але підс не могли знайти собі захист» [11].

Зазначимо також, що високий рівень оподаткування німецьких колоній спостерігався навіть і в неврожайні роки, що часто змушувало колоністів продавати робочих коней, худобу та частину сільськогосподарського реманенту для виконання встановлених владою податкових вимог. Господарська руїна, трагічні наслідки голоду 1921–1923 років, періодичні посухи та інші природні катаклізми

катастрофічно відбивалися на і без того досить низькому рівні сільськогосподарської продукції, яку отримували німецькі колоністи. Тому зрозуміло, що колоністи досить часто були неспроможні викопати призначені норми натурального податку. За таких умов єдиним «виходом» із ситуації та хоч якоюсь можливістю виплатити встановлені податки був перехід з натуральної на грошову систему оподаткування. Про це, зокрема, йшлося на загальному сході колоністів, в якому взяли участь понад 50 мешканців німецької колонії Богданівка (Чернігівський район Бердянської округи). Зазначимо, що засідання колоністів проходило за участю інструктора по роботі з німецьким населенням Чернігівського району Манс. На порядок денний було внесено тільки одне питання – «Про вивіз єдиного сільськогосподарського податку» (4 грудня 1923 року). Для підготовки резолюції сходу колоністи обрали комісію, до складу якої увійшли Гейде Клас, Іуру Тель, Іуру Віль, Шмідт А. Д., Нейфельд В. В., Левен Ф. К., Фрай І. І., Шмідт К. І., Мартенс І. Ф., а також інші мешканці колонії Богданівка. В резолюції сходу вказувалося, що на виконання продподатку колоністам було відведено персальний термін – всього два дні. Колоністи підкресливали, що за такий час, а також з урахуванням низької якості зібраного ячменю, проса та інших зернових продуктів, реалізувати натуральний податок було просто неможливо. При цьому звернено увагу на те, що, незважаючи на абсурдні вимоги з боку податкових органів, мешканці колонії Богданівка все ж таки намагалися максимально точно та в повному обсязі сплатити податки, у будь-який спосіб, хай, навіть, продаючи й те, що у них залишилося, – останній сільськогосподарський реманент. У документі зазначалося: «... За два дні ніхто [не] здатний викопати натурою [так у документі. – Б. Ч.] податок, а за терміном є можливість шляхом заробітку на стороні отримати чисте зерно продаючи для цієї мети сільськогосподарський інвентар» [12].

Про складні умови господарювання, низькі врожаї та невідповідно високі рівні оподаткування йшлося також у листі німецьких колоністів Лисківської сільради (Володарський район Коростенської округи). У звершенні, адресованому до ЦКНМ при ВУЦВК (6 листопада 1924 року), колоністи писали: «З огляду того, що велика частина землі Лисківської сільради пісчана, та, беручи до уваги, що яровий врожай минулого [1924. – Б. Ч.] року загинув безповоротно [так у документі. – Б. Ч.], а озимий на 50 %, ми знаходимо обкладання нашої землі по 6-му розряду несправедливим, так як сусідня Терницька сільрада, де мається крапця земля, обкладена по 4-му розряду,

а тому постановили просити центральну владу дати палесні розпорядження місцевим відповідним органам, щоб наші німецькі колонії були обкладені парівні з сусідніми українськими селами по 4-му розряду» [13]. Колоністи також зазначали: «Якщо не буде звернено уваги на нашу заяву, то господарство наше сильно постраждає, бо вже є випадок, коли продаються останні коні та корови для ушлати сільгосподатку, крім того, просимо уряд в майбутньому полігшити обкладання на рогату худобу, тому що наша змля потребує угноювання, і тільки при достатній кількості рогатої худоби можна покращити грунт для врожаю» [14].

Про завищені норми оподаткування йшлося також у листі завідуючого німецькою секцією Одеського губерньського виконавчого комітету Мюллера (5 червня 1925 року). В листі на ім'я І. Ф. Гсбгардта, завідуючого Центральним бюро німецьких ссцій при ЦК КП(б)У, Мюллер писав: «... Німецькі колонії знову обкладаються вище, ніж інші німецькі [так у документі. — Б. Ч.] райони та сільради. Разом з тим з Зельцького та Овідіопольського районів отримуються тривожні повідомлення про доло [так у документі. — Б. Ч.] тамошніх врожайів, так як до цього часу там не випало ні крапні дощу. Але особливо вражає стан з податком в Вележєвському районі: всі сільради цього району віднесені до 1-го та 2-го розрядів, і тільки німецька колонія Фрейденгаль віднесена до 4-го розряду, але це ще не все. При розкладці худоби для колонії Фрейденгаль кількість худоби також була визначена вище, ніж для оточуючих сіл» [15]. Звертаючись до І. Ф. Гсбгардта Мюллер зазначав: «Як ми повинні нашому колоністу роз'яснити цю відмінність? Якщо вже визначати німецькі господарства вище інших тільки по тому, що вони скономічно потужніші, то чому не на один розряд, а зразу на декілька. Це вже, як по мені, занадто. Я звертаюся до Вас та сподіваюся, що Ви, в центрі, застосуєте відповідні заходи до того, щоб розслідувати ці явища, які, можливо, мають місце і в інших округах» [16].

Завідувач німецької ссції Одеського губвиконкому не помилявся. Як свідчать архівні документи, повідомлення про завищені норми оподаткування надходили з Катеринославської, Одеської, Харківської, Волинської губерній, а також з інших регіонів, де знаходилися німецькі сільськогосподарські колонії України. Проте, як зафіксовано в численних документах, губвиконкоми, а також губерньські та окружні фінансові відділи в більшості випадків, розглядаючи скарги колоністів, наполягали на правомірності застосування до німецьких колоній високих розмірів оподаткувань.

Досить показовою в цьому плані була рсакція органів влади на скаргу мешканців колонії Безпальчево, яка входила до складу Мечсбилівської сільради (Петровський район Ізіомської округи). Наведено деякі епізоди тривалого та досить інтенсивного листування, яке мало місце між німецькими колоністами та відповідними органами влади, – Німецьким підвідділом Відділу національних меншостей НКВС УСРР, Центральною Комісією у справах національних меншостей при ВУЦВК, Харківським губвиконкомом, Харківським губерньським та Ізіомським окружними фінансовими відділами. 25 листопада 1923 року мешканці німецької колонії Безпальчево прийняли рішення звернутися до органів влади з клопотанням щодо зниження рівня сільськогосподарського податку. Колоністи мотивували своє прохання тим, що у зв'язку із стихійним лихом господарства колонії втратили значну частину врожаю і тому не мають можливості в повній мірі виконати встановлений для них обсяг сільськогосподарського податку. 28 листопада протокол засідання мешканців колонії за підписами голови зборів І. Гардока та секретаря А. Клас було передано до Мечсбилівської сільради. Мешканці колонії звертали увагу на те, що за наявною інформацією, їм встановлена знижка по продподатку у розмірі 5 %. У клопотанні колоністів зазначалося: «Випає питання, чи не доцільно зроблена ця знижка. Коли в літо [1923 року. – Б. Ч.] роз'їжджала [так у документі. – Авт.] комісія і складала акти про засуху і встановила врожайність по колонії Безпальчево 20 пудів з десятини, а по Мечсбиліву 25 пудів з дес[ятини]. Зараз же Мечсбиліву скидається знижки до 17 ½ %, а Безпальчево 4 ½ %» [17]. Колоністи писали: «Виконати продподаток в 100 % ми не в силах, тому що воно остаточно розорить і так розорене наше господарство...» [18]. До того ж колоністи декілька раз зверталися до Мечсбилівської сільради з проханням надати їм офіційне підтвердження факту посухи, яка спіткала господарства колонії.

Не отримавши відповіді з Мечсбилівської сільради, через місяць, у грудні 1923 року, колоністи надсилають клопотання в Німецький підвідділ Відділу Національних меншостей НКВС. Зазначений документ підписали Яков Фулк, Георг Фулк, Іван Гусельман, Захарій Фукс, Алойза Фукс, Август Фукс, Олександр Міллер, Яков Міллер, Герінгер Рафайл, Федісез Павел, Август Клас, Евальд Фукс, І. Крец, Я. Шейдер, І. Бобб, О. Обердерфер, О. Шейдер, О. Дейдерт, І. Вільгорц, М. Гаммер, К. Мсрохло, В. Гордон, Г. Гордон, а також й інші мешканці німецької колонії Безпальчево. В своїй заяві на ім'я завідуючого Відділом Національних меншостей НКВС УСРР Судар-

ського колоністи писали: «В липні місяці цього [1923. – Б. Ч.] року роз'їжджала комісія по оцінці рівня врожайності по окремим пасісних пунктах, яка встановила у нас самий поганий врожай, про що й записала в акті, копію якого не вдалося отримати в сільраді, щоб докласти при цьому...» [19]. Далі в листі зазначалося: «Зараз же, щоб виконати нам 100 % продподатку нам треба або робити недосів або ж передогувати робочу силу, в наслідок чого наше поле не буде правильно оброблене та станеться недобір врожаю. На підставі вищевикладеного просимо визнати за нами знижку 1 285 пудів та падати нам самим право розподілити її між нами» [20].

Автори листа повідомляли Відділ національних меншостей про те, що колонія парохує 317 мешканців, які мають 84 копей, 129 корів, а також користуються загальною площею земельних угідь у розмірі 841 дес. [21]. Зазначена заява мешканців колонії Безпальчево була передана Відділом національних меншостей ІКВС до Харківського губернського фінансового відділу з проханням з'ясування обставин зазначеної справи та прийняття відповідних рішень [22]. За результатами розгляду скарги мешканців Мечубилівської сільради Харківський губвиконком підготував подання Паркомату внутрішніх справ. У документі, за підписами заступників завідуючого губернським фінансовим відділом та начальника податкового управління, а також управляючого відділом сільськогосподарського податку (12 лютого 1924 року), зазначалося: «З огляду того, що колонія Безпальчево є пайбільш потужною з всіх сіл сільради, то їй спеціально утвореною комісією падає була зкидка не в 15 %, а лише в 5 %.

Такий розподіл знижки відповідає постанові ГВК від 20 жовтня 1923 р., чому скарга громадян колонії Безпальчево залишена без задоволення, про що постановлено повідомити ІКВС на його пропозицію [так у документі. – Б. Ч.] від 28 грудня за № 67511. Одnocześnie з цим ГФВ [губернський фінансовий відділ. – Б. Ч.] віддає розпорядження Ізіомському окрфінвідділу повідомити про вищезазначене прохачів» [23].

Про численні випадки високих норм оподаткування в німецьких колоніях йшлося також на сторінках офіційних друкованих органів. 16 грудня 1924 року в газеті «Комуніст», вищому органі ЦК КП(б)У, було опубліковано статтю «В центральній комісії національних меншостей», де йшлося про факти надмірного та безпідставно високого рівня оподаткування в німецьких колоніях України. В публікації газети «Комуніст», зокрема, зазначалося: «На черговому засіданні центральної комісії національних меншостей при ВУЦВК, по доповіді

представника німецької національності [так у тексті публікації, мається на увазі член ЦКНМ, який займався питаннями роботи серед німецької етнічної групи в Україні. – Б. Ч.], постановлено виступити перед ВУЦВКом з клопотанням щодо врегулювання обкладення єдиним с.-г. податком німецьких колоній на Волині. З'ясувалося, що ці колонії, внаслідок неправильної політики місцевих органів, обкладені податком в 2–3 рази більше оточуючих сіл, при рівній скопомічній потужності» [24]. Реакція на публікацію в вищому партійному органі ЦК КП(б)У була «блискавичною». Буквально через декілька днів після публікації, 24 грудня, Волинський губернський партійний комітет приймає спеціальну постанову. В документі зазначалося: «Зазнайомившись з опублікованою в газеті «Комуніст», ч. 288 заміткою під заголовком «В Центральній Комісії Пацмен при ВУЦВКу», де мовиться про те [редакцію тексту документа залишаємо в оригіналі. – Б. Ч.], що на Президію ВУЦВКу вноситься питання про надмірне й несправдливе обкладення німецьких колоній єдиним сільськогосподарчим податком, що пояснюється перекрученням місцевими органами національної політики, Бюро губкому лічить необхідним вказати на наступне:

1) «Факт» обкладення німколоній в 2–3 рази вище других сіл Центральною Комісією встановлено на підставі недостатньо перевірених відомостей й освітлено неправдиво.

2) Вища ставка податку в німколоніях Волині пояснюється відповідним складом об'єктів обкладення в господарствах, що мають на виді.

3) Статистичні відомості про скопомічний стан німколоній в свій час направлений в Харків через ЦБ німецької при ЦК КП(б)У, свідчать про підвищення господарства в німколоніях особливо в галузі скотарства, що в порівнянні з 1922 р. збільшилось більш ніж в двох» [25]. В постанові бюро губкому підкреслювалося: «4) При начисленні єдиного сільськогосподарського податку підставою служить не національний склад, а скопомічна міць даного населеного пункту, а коли прийняти до уваги, що німколонії в порівнянні з другими селами більш є забезпеченими змисом й у них сильніш розвинено скотарство (худоба в свою чергу при обкладенні переводиться в земельні одиниці), то зрозуміло, що ставка податку, відповідно з цим збільшується.

Такі скороспілі висновки («обкладення вдвоє німецького населення») з'являються наслідком гастрольорських пасоків тт., котрі після свого короткого відвідування району, або села не лічить необ-

хідним погодити з губпарткомом свої, тим більш остільки серйозні висновки» [26]. Миттєва та енергійна реакція губернського партійного комітету на публікацію в газеті «Комуніст» була цілком зрозумілою, оскільки будь-які звинувачення в «національній» упередженості могли свідчити про «націоналістичні» прояви та «несрозуміння» місцевими партійними органами більшовицької національної політики, офіційної концепції боротьби за «розкріпачення» націй та розв'язання національного питання. Губернське партійне керівництво чудово усвідомлювало, що подібна публікація в партійній пресі могла викликати не тільки ідейно-політичну критику з боку вищестоящих партійних органів, а й мати куди більш небезпечні наслідки «організаційно-адміністративного» характеру. Тому, не маючи можливості заперечувати очевидне, Волинський губком змушений був обгрунтовувати високий рівень оподаткування в німецьких колоніях своїм прагненням максимально точно діяти в «руслі» соціально-господарської та податкової політики партії. Зазначимо, що проблеми оподаткування німецького населення, про які йшлося в статті, стосувалися не тільки соціально-господарського становища колоній, але й набували певного політичного характеру. З огляду на значимість розгляданого питання публікація в газеті «Комуніст» розглядалася на рівні Наркомату фінансів, а також Президії ВУЦВК. 5 березня 1924 року на засіданні Малої Президії ВУЦВК за підписами Голови ВУЦВК А. Буценка та Секретаря ВУЦВК М. Лобанова було прийнято протокольну постанову «Повідомлення НКФ відносно правильності оподаткування сільськогосподарським податком німецького населення». В документі зазначалося: «Справу вважати закінченою.

Доручити Керуванню справами ВУЦВКу дати в часописі «Комуніст» відповідне пояснення про те, що інформація в газ[еті] «Комуніст» від 16 /X11–24 р. Ч. 288 про оподаткування сільськогосподарським податком німецького населення була **неправильно освітлена**» [виділено нами. – Б. Ч.] [27]. Як бачимо, в постанові ВУЦВК йшлося не про помилковість або необгрунтованість оприлюдненої інформації, а про те, що проблема оподаткування в німецьких колоніях була «неправильно освітлена».

В подальшому, з другої половини 1920-х – початку 1930-х років, оподаткування німецьких та менонітських колоній здійснювалося в контексті реалізації широкомасштабних хлібозаготівельних кампаній, організації колгоспного ладу, а також запровадження й інших форм господарської та аграрної політики в українському селі. У січ-

ні 1928 року було прийнято постанову ВУЦВК та РНК УСРР «Про порядок самообкладання людуності та задоволення її громадських потреб» [28]. Поряд з обов'язковими для виконання державними податками, мешканцям колоній, сіл та інших населених пунктів за рішенням органів влади встановлювалися певні розміри, за тодішнім формулюванням «контрольні цифри», додаткових коштів (так звапого «самообкладання»), які в першу чергу призначалися для задоволення соціально-культурних, освітніх та інших потреб місцевого населення. Ставлення мешканців німецьких колоній до нав'язуваного їм «самообкладання» було різним. У звіті ВУЦВК «Про перекладання самообкладання серед націменностей за 1927/28 р. (За матеріалами з місць)» в розділі «Самообкладання німецького населення» (20 листопада 1928 року) зазначалося: «Артемівська округа. Участь німців в кампанії самообкладання була досить активна. Завдання виконано на 98 %. Виступи з боку куркулів не помічалося...

Криворізька округа. Бідняки та середняки вітали декрет про самообкладання. Лише куркулі були не задоволені.

Коростенська округа. В деяких місцях куркулі намагалися зірвати збори [з питань проведення самообкладання. – Б. Ч.], відношення селянства було пасивним. Завдяки роз'яснюючій роботі предст[авників] округ кампанія пройшла задовольняюче.

Миколаївська округа. В справі перекладання самооподаткування по окрузі як сільради, так і людуність національної меншості виявили досить значну активність. Наприклад, по національному німецькому К.-Лібкнехтівському району своєчасно було зібрано 106 400 карб., в той час коли контрольна цифра для цього району складена в 105 000 карб.» [29].

Частина мешканців німецьких колоній свідомо і певною мірою, добровільно брала участь в «самообкладеннях», розуміючи, що для забезпечення будівництва шкільних приміщень, амбулаторій, медичних та ветеринарних пунктів, облаштування доріг, встановлення телефонного зв'язку, а також проведення інших заходів соціально-побутового та культурного характеру бюджетних коштів, які знаходилися в розпорядженні місцевих та районних установ, було недостатньо. Причому кошти, накопичені «самообкладенням» населення, були значними і переважно досягали 25 %, а іноді навіть і 70 % від загальних сум сільськогосподарського податку. За даними ВУЦВК, у 1927/28 господарському році по Херсонській окрузі обсяг «самооподаткувань» становив 71 755 карб. З них на будівництво було виділено 7 467 карб., охорону здоров'я – 4 866 карб., телефон-

ний зв'язок – 16 500 карб, а на шкільну освіту – 34 489 карб. В цьому ж році загальний обсяг «самообкладень» по Запорізькій окрузі становив 68 982 карб., Криворізькій – 27 985, Миколаївській – 106 400, Сталіпській – 65 462, Луганській – 27 618, Коростенській – 23 223, Волинській – 86 172 карб. [30].

У той же час в ряді випадків «самообкладання» паселення здійснювалося примусово не звертаючи уваги на протести селян. В апопійній заяві, адресованій до ВУЦВК, колоністи Люксембурзького німецького національного району (29 січня 1929 року) писали: «До вас, товариші, з вищого органу в нашому народному уряді звертаємося ми, так як не можемо продовжувати жити в такому стані. Ми, бідні селяни, звертаємося з великим проханням допомогти нам з тим, щоб ми могли в подальшому існувати та займатися сільським господарством. Якщо ж повинно буде продовжуватися все [так в документі. – Б. Ч.], як до цього часу, то ми змушені будемо все залишити і виїхати до Америки.

Товариші, в цьому році в нашому Люксембурзькому районі вимерзли всі озимі плоди [так у документі. – Б. Ч.], після того сильний вітер розмітав насіння. Потім ті селяни, які мали можливість, засіяли повторно і знову вітер все порозмітав. Все це призвело до того, що врожай був надзвичайно слабкий і кожний селянин ледь міг дещо зібрати на окремих шматках [зсміл. – Б. Ч.]. З посівами цією всесою знову справа відбувається слабо. Крім того, велика кількість селян закупила вже хліб, повинні будуть ще закупити його, а також корм для худоби (однак, за що?)» [31]. В документі також зазначалося: «Ірродподатком обклали нас в максимальному розмірі, якого не можемо подолати, однак, повинні будемо внести хоча б, продавши й останню корову. Але от вчора було проведено самообкладання. Район вислав з сільради уповноваженого, двох людей з району, одного з Маріуполя разом зі всією міліцією, щоб провести по сєлах самообкладання. До двох годин почі благали ми, бідні селяни, полегшити це обкладання, зменшивши його, але жодні прохання, окрім 20 %, не враховувалися. Міліція нас облаяла та висміяла, – мовляв соромитися повинні ми, – казала міліція. Облігації вручаються нам примусово и навіть діти в школах також примушуються до цього.

Тому ми просимо вищі органи прибути сюди, обстежити і перевірити цю справу в Люксембурзькому районі...» [32]. Колоністи підкресливали: «Отже, якщо нічого не буде змінено, то ми, німецькі селяни, всі разом організуємося та виїдемо до Америки. Якщо це наше прохання не буде почуте, то ми, німці, ще більше будемо писати. Ні

одну корову та копя вже продано для ушати податків, тому що тут пасилися замінос право. Якщо буде продовжуватися так і в подальшому, то ми гуснемо» [так у документі. – Б. Ч.] [33].

У 1928/29 господарському році запроваджено так званий експертний порядок оподаткування заможного селянства. Сутність «експертизи» полягала в тому, що місцеві органи влади (індивідуально) визначали господарства (заможні, «куркульські» тощо), які повинні були обкладатися податком в особливо високому розмірі. Зрозуміло, що з урахуванням «господарської потужності» до «експертників» влада відносила значну частину господарств німецьких колоністів, як «куркульських» та заможних «селеспів». В той же час звернемо увагу й на те, що застосування експертного оподаткування негативно відбивалося й на стаповищі збіднілого та знедоленого прошарку німецьких колоністів. Один з бідняків, паймиг, на зборах німецької колонії Вікторівка зазначав, що «завдяки експертному обкладанню куркулів й заможних, бідняк втратив заробіток, цим обкладанням держава пограбувала і бідняка» [34].

Підсумовуючи сказане зазначимо, що запровадження соціально-економічної, аграрної і податкової політики Радянської влади в 1920–1930-х роках мало трагічні наслідки для німецької етнічної групи України, призвело до загального зубожіння колоністів, господарської руйни, остаточного занепаду традиційної економічної діяльності німецьких та менонітських сільськогосподарських колоній.

Бібліографічні посилання

1. *Осташева П. В.* На переломе епох... Менонитское сообщество Украины в 1914–1931 гг. : монографія / П. В. Осташева. – М. : Готика, 1998. – 310 с.; *Шитюк М. М.* Німецьке населення Миколаївщини першої половини ХХ століття / П. Н. Шитюк // *Вопросы германской истории*: сб. науч. тр. / отв. ред. С. И. Бобылева. – Днепропетровск : Пороги, 2007. – С. 209–215; *Безпосов А. И.* Менониты юга Украины в годы «Великого перелома» (1928–1933 гг.) / А. И. Безпосов // *Вопросы германской истории*: сб. науч. тр. / отв. ред. С. И. Бобылева. – Днепропетровск : Изд-во Днепронстр. ун-та, 2001. – С. 75–88; *Якубова Л. Д.* Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) : монографія / Л. Д. Якубова. – К. : Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2004. – 452 с.; *Свтух В. Б.* Німці в Україні (1920–1990 роки) : монографія / В. Б. Свтух, Б. В. Чирко. – К. : ПІТЕЛІ, 1994. – 183 с.; *Яковлева Л. В.* Німці в Україні. 20–30-ті рр. ХХ ст. : збірник документів державних архівів України / Л. В. Яковлева, Б. В. Чирко, С. П. Пшкко. – К. : Дзая, 1994. – 243 с.; *Чирко Б. В.* Неметская национальная группа в Украине в контексте государственной этно-

політики 20–30-х гг. XX ст. / Б. В. Чирко // Вопросы германской истории : сб. науч. тр. / отв. ред. С. И. Бобылева. – Диспрпетровск : Пороги, 2007. – С. 203–209; *Лйсфельд А.* Національна політика РСДРП, РКП(б), ВКП(б), КПСС по отношению к немцам / А. Лйсфельд. Немцы России : энциклопедия: т. 2 : К–О. / редкол.: В. Карев (прсд. редкол.) и др. – М. : ЭРН, 2004. – Т. 1. – С. 601–619.

2. *Якубова Л. Д.* Соціально-економічне становище стіпнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х років XX ст.) : монографія / Л. Д. Якубова. – К. : Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2004. – С. 125.

3. Там само. – С. 126.

4. Там само. – С. 127.

5. Там само.

6. Центральный державный архив громадських об'єднань (Далі – ЦДАГО) України. – Ф. 1, оп. 1, спр. 402, арк. 102.

7. Там само. – Арк. 73.

8. Там само. – Арк. 74.

9. Доповідь члена Центральної комісії національних меншостей при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітетові про стан роботи серед німецького населення на Волині (12 грудня 1924 року) // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 117.

10. Центральный державный архив вищих органів влади та управління (Далі – ЦДАВО) України в м. Києві. – Ф. 413, оп. 1, спр. 130, арк. 196–197.

11. Там само.

12. ЦДАВО України. – Ф. 5, оп. 1, спр. 2239, арк. 132–132 звор.

13. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 1, спр. 91, арк. 3.

14. Там само.

15. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 2, спр. 1, арк. 135.

16. Там само.

17. ЦДАВО України. – Ф. 5, оп. 1, спр. 2239, арк. 98.

18. Там само.

19. Там само. – Арк. 85–85 звор.

20. Там само.

21. Там само.

22. Там само. – Арк. 84.

23. Там само. – Арк. 80.

24. Коммунист. – 16 декабря. – 1924.

25. ЦДАВО України. – Ф. 1, оп. 12, спр. 51, арк. 74.

26. Там само.

27. ЦДАВО України. – Ф. 413, оп. 2, спр. 1, арк. 259.

28. *Якубова Л. Д.* Соціально-економічне становище стіпнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х років XX ст.) : монографія / Л. Д. Якубова. – Київ: Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2004. – С. 127.

29. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 606. – Арк. 67.

30. Там само. – Арк. 70–71.

31. Яковлева Л. В. Пімці в Україні. 20–30-ті рр. ХХ ст. : збірник документів державних архівів України / Л. В. Яковлева, Б. В. Чирко, С. П. Пипко. – К. : Дзяя, 1994. – С. 128–129.

32. Там само. – С. 129.

33. Там само.

34. Безносков О. І. Спроба втечі з «раю»: еміграційний рух серед мешканців та пімців-колоністів Півдня України наприкінці 20-х рр. ХХ ст. / О. І. Безносков // Вопросы германской истории : сб. науч. трудов / отв. ред. С. И. Бобылева. – Дніпропетровск : РИО ДПУ, 2009. – С. 149.

Надійшла до редколегії 10.01.2013

УДК 94(477)(=112.2)-054.62»17/1931»

Л. Н. Пузейкина

Санкт-Петербургский государственный университет

ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В НЕМЕЦКИХ КОЛОНИЯХ В УКРАИНЕ (КОНЕЦ XVIII в. – 1931 г.): ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Висвітлено історію дослідження німецьких колоній на території України, в основному, до 30-х рр. ХХ ст. (час закінчення роботи відомого фольклориста, літературознавця і лінгвіста В. М. Жирмунського в даних колоніях). Поручено питання мовної ситуації, співвідношення рідного діалекту колоністів, літературної мови і мови іншомовного оточення. Досліджено причини тривалого збереження рідної мови колоністів як культурного коду нації та основи національної самоідентифікації людини.

Ключові слова: Пімеччина, церква, колонія, школа, меншоти.

Освещена история исследования немецких колоний на территории Украины, в основном, до 30-х гг. ХХ в. (время окончания работы в данных колониях известного фольклориста, литературоведа и лингвиста В. М. Жирмунского). Затронуты вопросы языковой ситуации, соотношения родного диалекта колонистов, литературного языка и языка иноязычного окружения. Исследованы причины длительного сохранения родного языка колонистов как культурного кода нации и основы национальной самоидентификации человека.

Ключевые слова: Германия, церковь, колония, школа, меншотиты.